

MANIFESTĂRI ALE LUPTEI ROMÂNILOR CRIȘENI PENTRU AFIRMARE CULTURALĂ ȘI UNITATE NAȚIONALĂ LA SFÎRȘITUL SEC. AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA

de **VIOREL FAUR**
și **MIHAI APAN**

Cercetarea dintr-o perspectivă actuală a mișcării naționale a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș dezvăluie nu numai realități necunoscute, dar și semnificații mai profunde, care se constituie în puternice argumente ale identității de aspirații a tuturor românilor, care visau împlinirea idealului lor național : unirea într-un stat liber și neatârnat. Spre relevarea acestui adevăr converg, în mod evident, rezultatele recentelor investigații istoriografice, de la cele care manifestă tendințe de cuprindere sintetică a fenomenelor din epoca modernă și pînă la lucrările cu caracter local, care permit o înțelegere mai temeinică a formelor particulare pe care le-au îmbrăcat evenimentele generale.

Sub acest raport, considerăm utilă valorificarea unei informații arhivistice inedite, care se referă cu deosebire la lupta românilor bihoreni pentru drepturi și libertate națională, emancipare spirituală și crearea unor elemente culturale proprii, distincte. Totodată, ele oferă unele repere sigure în direcția reconstituirii legăturilor dintre bihoreni și frații lor de peste Carpați, care se consolidează și mai mult la începutul sec. al XX-lea, devenind suportul unor manifestări de factură politică ce vizau realizarea dezideratului unității naționale.

Concomitent, documentele la care apelăm — emanate fiind de la diverși funcționari ai statului dualist austro-ungar, cu o poziție înaltă, ori simpli executanți locali — sînt mărturii despre alerta autorităților, determinată de invincibilul spirit militant al populației românești și al conducătorilor ei politici și culturali, pentru anihilarea căruia s-a procedat cu o asprime nejustificată, luîndu-se măsuri de o neobișnuită intoleranță, care însă nu și-au atins scopul, ci mai degrabă au contribuit la accentuarea contradicțiilor existente, care se vor transforma în factori de disoluție a multinaționalei și perimatei monarhii austro-ungare. Mecanismul politicii sistematice de deznaționalizare a populației românești se sprijinea pe un stufos aparat administrativ și polițienesc, care comitea în mod frecvent excese, criticate de altfel, cu vehemență, în presa românească.

Interesant de observat este faptul cum procedează autoritățile în acțiunea lor perseverentă de supraveghere a activității oamenilor politici români, fie aceștia personalități reprezentative, fie modeste figuri ale vieții sociale. În fiecare comitat erau urmăriți intelectualii care manifestau tendințe de a participa la marile evenimente ale epocii, la mișcarea națională a românilor din monarhia dualistă. Astfel, într-un raport trimis de Ministerul de Interne comitatului Bihor se precizează că la Congresul naționalităților — care s-a desfășurat la Budapesta, în 29 iulie/10 august 1895¹ — a luat parte și preotul Anton Pallade², prezent dealtfel și în alte acțiuni, din timpul mișcării memorandiste³. Cunoscută fiind atenția sporită a funcționarilor administrativi atunci cînd era vorba de un moment mai impor-

¹ Nicolae Cordoș, *Memorandul naționalităților (1892—1899)*, în „Acta Musei Napocensis”, 1972, p. 258.

² Arhivele Statului Oradea, *Fond Prefectura județului Bihor* (în continuare : Arh. St. O., *Fond Pref. jud. B.*), Inv. 25, dos. 2/1895, f. 91—92.

³ Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848—1918*, Tip. Diecezană, Oradea, 1937, p. 171.

tant al vieții politice, ni se pare absolut sigură participarea celui amintit, care activa în părțile Beiușului, la congresul care a aprobat programul comun de acțiune al românilor, sîrbilor și slovacilor⁴.

Un ordin emanat de la președinția Consiliului de Miniștri ungar dispunea comitelui din Bihor să supravegheze activitatea lui Iustin Pop și Nestor Porumb, care au fost delegați ai acestui comitat la Conferința națională a românilor proiectată la Sibiu pe data de 24 octombrie 1896, care a avut ca scop reorganizarea Partidului Național Român, dar a fost interzisă de autorități⁵. O dispoziție similară a guvernanților îi vizează pe Mureșan⁶ și Muntean⁷ din Beiuș, invitați la întrunirea de la Cluj (din 12 septembrie 1901), a Comitetului Executiv al P.N.R.⁸, cu prilejul căreia s-a decis reactivarea acestui organism politic. „Toți conducătorii românilor din comitate... au primit instrucțiuni secrete în legătură cu organizarea activității și stabilirea mijloacelor”⁹ în vederea obținerii unor rezultate bune în alegerile de deputați pentru „municipalitățile comitatense”. Instrucțiunile au fost difuzate prin câteva oficii poștale, primind și cei menționați.

La 2 august 1903, primpretorul plășii Sălard trimitea comitelui de Bihor un raport în care îl informează despre preoții Gheorghe Cavași (din Păulești) și Anton Pop (din Chioag), care au strîns legături cu periodicele românești și cu institutele de credit românești, fiind, în consecință, apreciați ca „daco-români”¹⁰, formulare frecvent utilizată în corespondențele confidentiale ale autorităților. Alt primpretor, de data aceasta al plășii Beliu, atrăgea atenția superiorilor săi asupra preotului Dumitru Nistor, care a prezentat alegerile pentru „comitetul municipalității comitatense” ca fiind o „problemă națională română, în sensul că populația fiind în majoritate românească, trebuie să fie reprezentată în organele locale”¹¹ ale administrației. Avînd popularitate în rîndul populației românești se putea presupune că va candida în apropiatele alegeri. Din comitatul Arad îi parvine comitelui bihorean o corespondență — la 16 iunie 1905 — în care i se aduc la cunoștință intențiile lui Nicolae Lăzărescu și ale „tovarășilor lui din Șiria” de a face o „călătorie” în Bihor, cu scopul de a face propagandă națională română. „În cazul intrării în acțiune a acestui agitator periculos și a tovarășilor săi — se preciza în documentul respectiv —, să luați toate măsurile pentru a-i face inofensivi”¹². Este evidentă maniera de lucru a autorităților, care în preajma și în timpul campaniilor electorale erau mai agresive ca în alte împrejurări. La 10 martie 1905, spre pildă, Ministerul de Interne ungar ordona comitelui de Bihor să pedepsească „agitațiile” antistatale, să întărească „efectivele de jandarmerie” și să facă „uz de armată”¹³ pentru a asigura liniștea internă.

Suspiciunile se îndreptau, cu identică vigoare, și împotriva manifestărilor culturale, ale căror sensuri profund naționale erau intuite de oficialități. În acest domeniu, spațiul de desfășurare a spiritului represiv era incomparabil mai larg, astfel că exista un întreg sistem coercitiv, bazat pe forță și informare rapidă, dar mai ales pe o abilitate neobișnuită, la care se adăugau, atunci cînd erau considerate necesare, măsurile de anihilare a evoluției culturale a românilor. În această direcție ar putea fi aduse multiple argumente¹⁴, noi oprindu-ne acum la câteva mărturii inedite, care întregesc documentația cunoscută deja din lucrările anterioare.

⁴ Nicolae Cordoș, op. cit., p. 259.

⁵ Arh. St. O., fond Pref. jud. B., Inv. 25, dos. 1/1896, f. 27—29.

⁶ Probabil George Mureșan, medic în Beiuș (Viorel Faur, *Pagini din lupta populației din sudul Bihorului pentru afirmare culturală (Activitatea despărțămîntului beiușan al „Astrei” între anii 1898—1918)*, în *Crisia*, Oradea, 1978, p. 471).

⁷ Probabil Alexandru Muntean, avocat în Beiuș (*ibidem*, p. 474).

⁸ Arh. St. O., fond Pref. jud. B., Inv. 25, dos. 1/1901, f. 35.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 2/1903, f. 17.

¹¹ *Ibidem*, f. 20.

¹² *Ibidem*, dos. 2/1905, f. 5—6. De reținut și o altă formulare: „Cunoscînd firea agitatorică a lui Nicolae Lăzărescu să nu excludeti posibilitatea prinderii lui și a trimiterii forțate, sub escortă, la domiciliul său”.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Viorel Faur, *Aspecte ale luptei românilor din Crișana pentru afirmare culturală între 1849—1918*, în „Revista de istorie”, 1980, nr. 5, p. 873—887.

La 1 octombrie 1881 primpretorul din Beiuș primea un ordin al ministrului de interne, prin intermediul căruia era interzisă reprezentarea — de către „artiștii români“ — a dramei în cinci acte *Moartea lui Mihai Viteazul* (scrisă de Ștefan Pârjol și tipărită la Brașov), pe motiv că ar „falsifica adevărul istoric și (că) este îndreptată împotriva ungarilor“¹⁵. De fapt, voievodul unificator și înfăptuirea sa memorabilă trebuia, în viziunea autorităților, îndepărtată de conștiința localnicilor, ceea ce practic era imposibil, devreme ce aceștia aveau acces la lucrări istoriografice de referință, cum era cea a lui Nicolae Bălcescu, din paginile căreia au apărut întinse fragmente în revista „Familia“, citită cu mare interes.

Societatea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete la Oradea și-a desfășurat adunarea sa generală din anul 1883 în orașul Beiuș¹⁶. Primpretorul din localitate a fost însărcinat cu întocmirea unui raport în legătură cu comportarea participanților. Desprindem un pasaj din cuprinsul acestuia: „În ziua ședinței (mai exact a adunării generale — *n.n.*) s-a organizat o masă comună (în 16 septembrie 1883 — *n.n.*), la care au fost prezente 60 de persoane, între care și intelectuali maghiari. S-au rostit toasturi pentru națiunea română... și cultivarea limbii românești, fără ca patria... și guvernul maghiar să fie jignit. Singur (Iosif) Vulcan a spus doar atita că (românii — *n.n.*) își vor apăra limba chiar și în fața măilor de baionete“¹⁷ (*subl. ns.*). Primpretorul beiușean consideră că „în condițiile actuale se impune să se trimită la Beiuș puțină forță militară permanentă“¹⁸, desigur pentru a se exercita, cu ajutorul acesteia, presiuni asupra populației românești, care constituia o majoritate demografică absolută.

La 2 aprilie 1904 comitelui din Bihor îi parvine dispoziția Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în care se fac următoarele aprecieri: „Din informații secrete rezultă că... în adunările învățătorilor și în conferințele învățătoresți s-a pornit o acțiune cu scopul de a contrabalansa tendințele guvernului ungar de intensificare a învățării (în școlile elementare românești — *n.n.*) a limbii maghiare“¹⁹. Asemenea manifestări se impuneau a fi „înăbușite în fașă“, după cum pretindea ministerul amintit, pentru a se restringe efectul ei asupra „maselor“²⁰. Ziarele românești și cele ale altor naționalități asuprite protestează energic împotriva legii din anul 1879 referitoare la învățarea obligatorie a limbii maghiare. Au fost făcute declarații publice în legătură cu folosirea tuturor mijloacelor care le stau la dispoziție „pentru cultivarea în continuare a propriei limbi și culturi naționale“²¹.

Nici un aspect al realității culturale și politice nu scăpa vigilenței autorităților, care se străduiau să dea un curs convenabil lor eforturilor populației românești, apelînd la posibilitățile de care dispuneau. La loc de frunte erau măsurile anticipative, de prevenire a dezvoltării firești a evenimentelor ce se prefigurau. Ca atare, nu este întâmplătoare intervenția ministrului de interne — din 16 aprilie 1904 — pe lângă comitele de Bihor, precum și pe lângă ceilalți funcționari cu o poziție similară, cărora li se comunică informații despre inițiativa unor studenți români la Budapesta — Sebastian Stanca, Ștefan Bărbuceanu, Leon Domide, Isaia Linția, Octavian Goga, Augustin Monția, Titus T. Jarca, Petru Nistor, Alexandru Iorga, Dumitru Vasu, Constantin Nedelcu, Ioan Șepețianu, Ioan Mințian, Vasile Voinea, Ioan Lupaș și Gheorghe Tulbure — de a organiza în regiunile locuite de români reprezentării teatrale, seri de recitări și alte serbări culturale, vizîndu-se efectuarea unei mai intense propagande culturale românești. Li se pretindea măsuri corespunzătoare, în cazul că studenții consemnați mai sus, în deplasările lor, vor face politică, ori vor provoca „agitații naționale“²².

¹⁵ Arh. St. O., fond Pref. jud. B., dos. 2/1881, f. 13—15.

¹⁶ Viorel Faur, *Mișcarea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1868—1900)*, în *Crisia*, 1978, p. 199—200.

¹⁷ Arh. St. O., fond Pref. jud. B., dos. 2—1883, f. 6—11.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, dos. 2/1904, f. 17.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, f. 19.

²² Ibidem, f. 15.

Președinția Consiliului de Miniștri trimitea, la 15 ianuarie 1898, o corespondență pe adresa comitatului Bihor, în care erau formulate considerații în legătură cu recenta înființare la Oradea a Institutului de credit românesc „Bihoreana“, despre care aflase din coloanele presei. Importantă este însă mențiunea că se prevăzuse apariția concomitentă a unui „organ de presă al naționalității române“²³, ceea ce alarmase autoritățile, care își exprimau deschis intenția de a instaura un control asupra activității primei instituții bancare românești din Bihor. În răspunsul său, comitele de Bihor confirma faptul că de multă vreme românii bihoreni se străduiesc să-și întemeieze un institut propriu de credit, fiind sprijiniți în acest sens de conducătorii băncilor românești „Victoria“ din Arad și „Transilvania“ din Șimleul Silvaniei, ca și de unul din membrii familiei Mocioni, acesta din urmă deținând 50 de acțiuni.

De altfel, ministrul de interne dispunea subalternilor săi ca să urmărească, cu sporită atenție, activitatea cooperativelor de credit — care au luat ființă la începutul veacului al XX-lea, sporind pe parcursul anilor, în mod considerabil, numărul acestora —, despre care se afirmă că sînt „mijloace de propagandă națională“²⁴.

Cu o și mai pronunțată rigoare erau controlate de către funcționarii administrativi legăturile românilor bihoreni cu frații lor de peste Carpați, pe care aceștia le-au întreținut mereu active. Primpretorii din toate cercurile administrative ale Bihorului sînt determinați, la 3 septembrie 1885, să încerce depistarea unor „chemări agitatorice“ răspindite de Iredenta română din București în Transilvania, probabil și în Bihor. Se pretindea, totodată, întocmirea de rapoarte despre modul cum asemenea materiale „antipatriotice“ influențează populația românească²⁵. Primpretorul plășii Beliu a și confiscat lucrarea lui M. Agrippa intitulată *Un cuvînt*, pe care a trimis-o ministrului de interne.

Ministerul ungar al comunicațiilor și lucrărilor publice informează, la 16 mai 1888, Ministerul de Interne despre o scrisoare recomandată trimisă din Beiuș pe adresa artistei Paula Găiseanu din București (Calea Dudești, nr. 109) de „către un individ suspect de agitație“²⁶ și care, pentru a scăpa de obligația serviciului militar, s-a dus la București, de unde a revenit nu demult. Este vorba de Ioan Popovici, despre care se precizează că se află în „legătură cu agitatorii din România“²⁷ și, ca atare, urma să-i fie cenzurată întreaga corespondență și întocmită o evidență a tuturor expedițiilor sale postale.

Practicarea acestei metode nu era singulară, mai cu seamă în acele așezări în care exista o vie activitate națională, alimentată în permanență de contactele rodnice cu intelectualii din patria liberă. Primpretorul din Beiuș îl înștiința, la 30 noiembrie 1888, pe comitele de Bihor despre faptul că pe adresa profesorului Ioan Buteanu din localitate a sosit o ladă cu cărți (42 kg), trimisă prin stația C.F.R. Filaret din București. Întrucît colectul a fost ridicat, cu promptitudine, de către destinatar nu i s-a putut stabili conținutul²⁸.

Presă românească din București era parcursă de funcționari ai guvernului de la Budapesta, din motive lesne de înțeles. Toate informațiile care prezentau interes erau aduse la cunoștința președintelui Consiliului de Miniștri ungar, de unde emanau apoi ordine pentru organele administrative. Este și cazul știrilor extrase din ziarul „Timpul“ (noiembrie 1895), unde N. Filipescu, fost primar al orașului București, dezvăluie faptul că a trimis 1 000 de lei unor periodice românești din Transilvania. „Din surse precise rezultă — se sublinia într-o corespondență confidențială — că... a trimis acești bani (prin intermediul lui V. A. Urechia, președintele „Ligii pentru unitatea culturală a românilor“ — *n.n.*) revistelor lite-

²³ Ibidem, dos. 2/1898, f. 1—4.

²⁴ Ibidem, dos. 1/1902, f. 38.

²⁵ Ibidem, dos. 1—1885, f. 20—23 și 26.

²⁶ Ibidem, dos. 2/1888, f. 14—16.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, f. 50.

rare și satirico-umoristice „Familia“ și „Vulturul“ din Oradea²⁹. Pentru a crea aparențele unei depline legalități — și astfel să existe posibilitatea de a acorda acest important ajutor material periodicelor orădene —, N. Filipescu a precizat că a acoperit cu suma respectivă „cheltuielile de publicitate“, însă în paginile revistelor în discuție nu există nici un anunț care să justifice gestul, împrejurare constatată și de procuratura din Oradea.

În toamna anului 1898 a avut loc în Oradea o mișcare politică a tineretului studios, concentrată în jurul studentului Lucian Bolcaș³⁰, împotriva căruia autoritățile au acționat cu o excesivă duritate, eliminându-l din facultate, împreună cu alți colegi ai săi, ce s-au solidarizat cu el. Momentul a fost relevant în ziarul „Tribuna“ și comentat, cu adversitate, în presa orădeană. Pe lângă măsurile luate de autorități, în vederea reducerii la tăcere a studenților români, este necesar să subliniem și solidaritatea națională care s-a manifestat atunci, formulându-se proteste energice în presa din România. Poliția din Oradea semnala prezența la Oradea a studentului din Iași Emil Vinkler, care în luna ianuarie 1899 a „făcut o vizită studentului eliminat Lucian Bolcaș“, venind totodată „în contact și cu studenții români la Academia de drept din Oradea“³¹. Se presupunea că acesta a sosit în oraș pentru a-i transmite un salut din partea studenților ieșeni și a-i preda o sumă de bani, „sub formă de ajutor“. Cercetările făcute de poliție au stabilit doar faptul că E. Vinkler a „vrut să-l ducă pe Lucian Bolcaș cu dînsul, dar acesta a refuzat“³². Comitele insistă ca, în continuare, să fie supravegheat cu atenție studentul orădean, precum și persoanele cu care are legături.

Referindu-se la turneul organizat de Irina Vlădaia (solistă a Operei române din București) și actorul Grigore Savu în Transilvania și părțile vestice, ministrul de interne îi ordonă, la 14 noiembrie 1902, comitelui să-i urmărească în situația că vor apare pe teritoriul comitatului Bihor. Aceasta fiindcă se „presupune“ că respectivii „indivizi din România și-au propus ca să păstreze trează conștiința națională a populației românești prin intermediul spectacolelor“³³ teatrale și muzicale.

Același ministru îl informează, la 24 aprilie 1904, pe comitele bihorean despre hotărîrea guvernului român de a organiza, pe plan național, festivități pentru aniversarea a patru secole de la moartea voievodului Ștefan cel Mare. „De atunci în România — menționează autorul documentului — se fac pregătiri intense pentru o participare plenară“ a populației, în această direcție acționînd și studenții din Iași și București, care — „din punctul de vedere al națiunii române — consideră că este de dorit ca la aceste festivități să ia parte nu numai românii de pe teritoriul regatului, ci și cei care trăiesc“³⁴ sub asuprire străină. Prin urmare, au fost adresate chemări înflăcărâte studenților români de la universitățile din Budapesta, Cluj, Viena, Cernăuți și Graz. Drept urmare, studenții români la unversitatea din Budapesta au și „ținut o întrunire“, cu prilejul căreia au decis să participe la festivitățile amintite, deoarece „idealurile lui Ștefan cel Mare le sînt așa de apropiate de inimă, încît vor participa nu numai fizic, dar și sufletește, și în sensul acesta vor face totul, ca și cu această ocazie, să desfășoare propagandă în straturi cît mai largi“. Se conchide că „această mișcare... va lua amploare și forme din ce în ce mai periculoase“³⁵.

Analizînd conținutul unor documente aflate în arhivele orădene și integrînd informația pe care acestea o conțin în contextul a ceea ce este deja cunoscut, am operat o reactualizare a cîtorva momente semnificative ale luptei românilor bihoreni pentru emancipare spirituală, libertate națională și consolidarea legăturilor cu patria-mamă.

²⁹ Ibidem, dos. 2/1895, f. 93.

³⁰ Ibidem.

³¹ Teodor Neș, op. cit., p. 181—198.

³² Arh. St. O., fond Pref. jud. B., dos. 2/1899, f. 5.

³³ Ibidem, dos. 1/1902, f. 78.

³⁴ Ibidem, dos. 4/1904, f. 20.

³⁵ Ibidem.

**MANIFESTATIONS DE LA LUTTE DES ROUMAINS DE
CRIȘANA POUR AFFIRMATION CULTURELLE ET UNITÉ
NATIONALE A LA FIN DU XIX^e SIÈCLE ET AU
COMMENCEMENT DU XX^e SIÈCLE**

R é s u m é

En s'appuyant sur une information d'archives inédite, les auteurs présentent quelques aspects significatifs de la lutte des Roumains du département de Bihor (l'ouest de la Roumanie) pour droits nationaux, émancipation et pour la consolidation de l'unité culturelle.